

УДК 330.13

Леонідов І.Л.

ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОГО ВЛАСНИКА З ПОГЛЯДУ ПРИВЛАСНЮВАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ

Досліджуються основи, рівні опосередкування привласнення та породжувані ним система економічних інтересів з точки зору формування ефективного власника.

Bases, mediated levels are appropriations, generated by him economic interests in their system are probed from point forming of effective owner.

Питання власності є одним із найбільш складних у сучасному економічному, соціальному, юридичному та політичному житті, центральною проблемою, яка зачіпає інтереси всіх верств суспільства. Тому, у науковій думці України даному питанню завжди приділялося і приділяється багато уваги, в тому числі з огляду на те, що у вітчизняній економічній системі проблема формування ефективного власника досі ще не вирішена.

Практичний аспект відносин власності у економічній науці України розглядається, зокрема, під кутом зору обґрунтування заходів щодо посилення "мотивації власника" [1], реструктуризації форм власності та господарювання [2], залучення інвестицій [3] тощо. На жаль, названі обґрунтування переважно націлені на інтереси, породжені поверхневими формами реалізації власності і не приділяють достатньої уваги інтересам, що походять з її сутності – привласнення.

Тому, завданням даної статті, спираючись на генетичний метод і міждисциплінарний підхід, є акцентування уваги на змісті, тенденціях, інтересах привласнення, врахування яких сприятиме формуванню ефективного власника.

У економічній літературі альтернативні погляди на зміст, складові привласнення обумовлюються, насамперед, особливостями пізнання – причинно-наслідкового, функціонального та іншого. Наприклад, поняття "первинне привласнення" і "вторинне привласнення" [4,78-85; 5,15] розділено з погляду причинно-наслідкових зв'язків. Розуміння первинного привласнення є невіддільним від процесу праці, як "привласнення даного природою для людських потреб, загальна умова обміну речовин між людиною та природою" [6, 95]. Первинне привласнення не містить процесів і відносин, що опосередковують перехід продукту виробництва у приналежність (власність) або безпосереднього виробника або іншої особи (окрім інтелектуальної власності). "Перехід продукту виробництва у приналежність (власність) виробника чи іншої особи – це форма виявлення ... вторинного привласнення – привласнення економічними відносинами (соціально-економічною стороною виробничих відносин)" [4, 79].

Функціональні дослідження привласнення відокремлюють поряд з ним поняття "приналежність", які нерідко вживаються як тотожні [7, 10]. Їх розуміють різними моментами процесу самореалізації людських творчих сил. Приналежність відзначається функціональним спрямуванням на зовнішній предмет, переважно чужий, який людина

намагається зробити своїм. "У привласненні завжди виражається міра суб'єктивного, власного, персонального, особистого" [7,56].

Розкриття діалектики привласнення у взаємодії з відносинами відчуження виявило внутрішні джерела саморозвитку привласнення. У такому типі зв'язку визначальними визнано відносини привласнення [8, 55].

З погляду економічної динаміки привласнення розуміється як "притягнення багатства, що виражається у встановленні економічної влади на ним. У результаті привласнення багатство стає приналежністю" [9, 39], "конкретний суспільний спосіб володіння річчю" [10, 53]. Така позиція відокремила способи привласнення: економічний, юридичний, насильницький (крадіжка, націоналізація, дарування, спадщина тощо) [10, 53].

Структурний підхід дозволив виявити "складовими привласнення відносини володіння, розпорядження, й користування" [11, 67] і відповідно розділити повне привласнення й часткове (коли передаються лише окремі складові привласнення).

Існуючі підходи щодо привласнення пояснюють його як феномен, що склався і функціонує. Це дозволило обґрунтувати двоїстість процесу привласнення, його структуру, способи, зв'язок з продуктивними силами, роль у суспільному відтворенні тощо. Нажаль поза увагою лишився генезис зазначеного феномену, який здатний пояснити й передбачати напрями розвитку форм привласнення, через відповідні економічні інтереси.

З авторського погляду, відправним моментом еволюції привласнення є його матеріальна основа, яку формують продуктивні сили у взаєморозвитку їх речової та особистої складових. Перша пов'язана з удосконаленням результатів праці людини. Генезис останніх відображає її еволюцію (як підґрунтя привласнення) від відособлено-колективної, суспільної до загальної праці, що набуває характеру творчої діяльності.

Природна залежність людини від землі, як головної умови й засобу виробництва, породжувала результати відособлено-колективної праці, обумовлені біоциклами природи, сезонним характером сільськогосподарського виробництва. Такі результати забезпечували зусилля (примітивна активність), що визначалися спонуканнями, внутрішніми відносно діючого індивіда, та в значній мірі не усвідомлено. Поширенню результатів відособлено-колективної праці сприяло панування натуральних форм відтворення з домінуванням сільськогосподарського та добувального виробництва. Засоби та результати відособленої праці є матеріально-технічною основою привласнення, як умови взаємодії біоскладової людини із природою.

В процесі суспільної праці людини проявляється її речова залежність від засобів праці, виробленої продукції та реалізації останньої. Розвивається праця під впливом економічних причин для задоволення матеріальних потреб індивідів через їх взаємодію з природою як безпосередньо, так і попередньо перетвореною людиною. Результати праці набувають зв'язку з відчуженням сутнісних сил людини від робітника, перетворення їх у чужу, пануючу над ним силу. Примноження результатів суспільної праці досягалося пануванням уречевленої праці над живою в процесі розвитку виробництва машин за допомогою машин, прискорення спеціалізації та кооперації виробництва, появи інтернаціоналізації суспільного життя. Засоби та результати суспільної праці є матеріальною основою привласнення, як продукту міжлюдської взаємодії перетворення матеріальної речовини.

На рівні загальної праці об'єднуються усі форми її існування (у тому числі уречевлені). Вона є результатом усього попереднього історичного розвитку і є загальним продуктом. Діалектичне поєднання загальної праці й продукту втілюється у всебічно розвиненій людській особистості, яка є дійсним загальним продуктом загальної праці.

Головною формою багатства стають людські здібності. Їх виробництво й обмін стає основним змістом діяльності. В останній провідна й визначальна роль переходить від уречевленої до живої праці людини. Вона творчо застосовує набуті знання для передачі їх у інформаційних формах. Загальна праця є іманентною суспільною формою інтелектуальної діяльності, яка набуває творчого характеру. Остання є формою активності з невідтворюваними структурою, мотивами удосконалення людини як суб'єкта виробництва й відпочинку. Систематизація мозком людини нової інформації, асиміляція її з існуючими набутками, породжують нові знання, як інтелектуальний продукт діяльності. Інтелектуальний продукт і відповідні засоби виробництва є матеріально-технічною основою привласнення, як результату відтворення творчої особистості.

Рівень розвитку продуктивних сил формує не тільки матеріальні основи привласнення, а й передбачає відповідне становлення його сутності. Безпосередньо зародок привласнення міститься у відношенні індивіда до блага як до свого. Таке привласнення – це одночасно процес, умова, результат перетворення благ у приналежність різних осіб. У такій цілісності результат відособленої трудової діяльності, яка породжена взаємодією біоскладової людини із природою, ще не зафіксований у предметі. Наприклад, здобич первісної людини постає підпорядкованим, зникаючим моментом у процесі відповідної діяльності, в якій є тотожність праці й привласнення.

Розвиток "первинного коду" привласнення у відокремленні й усупільненні виділив рівні його становлення. У них привласнення опосередковується виробництвом, відчуженням, виключенням.

Розуміння змісту привласнення у виробництві характеризується крізь призму утворюючого процесу. У ньому суспільна праця, втілюючись у блага без яких неможливе протікання виробничого процесу, трансформується у певну приналежність. Історично поступ такого перетворення зазнає певної динаміки. Наприклад, у рабовласницькому способі виробництва процес праці раба постає для рабовласника привласненням, що виключає його працю. При феодальному – селянин привласнює необхідний продукт своєї праці, а додатковий її продукт привласнюється феодалом. Капіталізм передбачає взаємодію живої праці робітника з уречевленою працею у засобах виробництва. У результаті присвоєння робітником необхідного продукту (у формі заробітної плати) створюється умова присвоєння капіталістом додаткової вартості. Як бачимо, усупільнення виробництва розмежовує тотожність праці й привласнення.

Процес привласнення через виробництво постає як втілення праці (фізичної, розумової енергії) працівника (який безпосередньо створює продукт праці), роботодавця (що забезпечує загальні умови для працівника) у предмети праці матеріальної та нематеріальної форми. Результатом такої виробничої діяльності є втілена у продукті праця її суб'єкта, яка є засобом задоволення його потреб.

Функціонування привласнення через виробництво започатковується користуванням, яке відбувається у процесі праці індивіда (як її суб'єкта). Останній постає працівником за умови певної майстерності (знань, кваліфікації, досвіду), особистим фактором виробництва, носієм робочої сили (яка у взаємодії із засобами праці утворює продуктивні сили). Зміст користування у процесі привласнення через виробництво полягає у створенні його результатів – засобів задоволення потреб суб'єкту привласнення. Історично воно є визначеним способом поєднання основних факторів виробництва – збиральницького, відтворюючого (ручного, мануфактурного, машинного, нового).

Направленість користування у виробничому процесі задається розпорядженням. Його функції пояснюються двоїстою роллю суб'єкта праці у процесі виробництва – як продуктивної сили та суб'єкта виробничих відносин. Відносно першої суб'єкт праці є

носієм унікальних здібностей, робочою силою [8, 85], а щодо другого – він установлює й регулює виробничі відносини. Зміст розпорядження результатами виробничої діяльності полягає у встановленні порядку застосування (виробничого чи невиробничого споживання), формуванні умов задоволення потреб суб'єкту привласнення. Наприклад, для матеріальних продуктів праці – це послідовність їх розпредметування, а відповідно нематеріальних – специфіка візуального або слухового сприйняття.

Володіння у привласненні через виробництво, як панування над його факторами, в свою чергу, дозволяє застосовувати їх, тобто визначати яка праця, втілена у блага, стане засобом найкращого задоволення потреб суб'єкта привласнення. Тобто функціональний пріоритет отримує дозвіл на "можливість застосувати ті або інші засоби і умови виробництва" [12, 10].

Таким чином, привласнення через виробництво – це процес перетворення праці, втіленої у блага, на засоби задоволення потреб суб'єкту привласнення.

Привласнення, опосередковане відчуженням, постає як обов'язкова умова обміну. Відповідно до неї приналежністю стає лише те, що відчужується (на добровільній основі взаємної згоди). При цьому, відносини продавця і покупця формуються з приводу вартості. Остання є суспільно необхідною працею, втіленою в товарі, тобто у продукті, створеному для продажу. Оскільки він передбачає обмін рівних вартостей, остільки відчужується річ, яка не має для її суб'єкта споживчої вартості, а привласнюється та, у споживчих властивостях якої він зацікавлений. При товарному обміні відчуження й привласнення здійснюється одночасно до їх суб'єктів у натурально-речовій формі. В обміні через гроші продавець відчужує свій товар, але взамін отримує грошовий еквівалент. У цьому воля покупця переходить на еквівалент мінової вартості. При еквівалентному відчуженні його суб'єкт втрачає суспільно необхідну працю, уречевлену в товарі, але отримує її еквівалент, втілений у інших благах чи грошах. У результаті продавець повертає собі мінову вартість споживчого блага відокремлено від предметної форми.

Функціонування привласнення, опосередкованого відчуженням спрямовується розпорядженням. Воно формує умову передачі дозволу суб'єктом привласнення щодо обміну суспільно необхідної праці, уречевленої в об'єкті відчуження, на еквівалент вартості. У цій умові розпорядження передає специфіку володіння щодо користування при відчуженні.

Особливості користування встановлюються суб'єктом відчуження через торг, у якому конкретизується величина мінової вартості, рекламування позитивів об'єкту, використання конкурентних переваг та інше. Таке користування формує основу для виявлення величини суспільно необхідної праці, уречевленої у об'єктах відчуження, що обмінюються. Саме користування проявляється при відчуженні з моменту доведення корисних властивостей його об'єкту до покупця. Вилучення корисних властивостей розпочинається при ознайомленні через проби, тестування, порівняння, консультування тощо.

У розпорядженні реалізується залежність володіння від засобів через які проявляється воля суб'єкта щодо використання об'єкта відчуження. Форма останнього визначає зміни можливостей у володінні при відчуженні. Наприклад, коли суб'єкт відчужує матеріальний об'єкт, то у місті з ним позбавляється спроможності волевиявлення на подальше повторення такого обміну. У випадку з нематеріальними об'єктами, відмічене правомірне лише для речової форми їх фіксації. Нематеріальна форма об'єктів при їх відчуженні не позбавляє суб'єкта можливостей волевиявлення на подальший їх обмін. Безпосередньо володіння здійснює свій прояв у погодженні (або непогодженні) з умовами

відчуження й визначенні пропорцій трансформування суспільно необхідної праці, втіленої у товарах, на еквівалент.

Як бачимо, привласнення через відчуження є умовою трансформування суспільно необхідної праці, втіленої у товарах, на її еквівалент.

З розвитком інтелектуальної праці набуває становлення привласнення, опосередковане виключенням, як результат відтворення її продукту. Виключення здійснюється через недопущення безоплатного доступу "третьох осіб" до продукту такої праці (який є доступним для споживання, дешевим при подальшому відтворенні тощо). Основою виключення є інтелектуальна праця, визнана за внеском у оптимальне функціонування системи суспільної праці. Виключення формує приналежність за умови набуття продуктом інтелектуальної праці рис матеріальних товарів (наприклад, обмеженості, рідкості). Звідси, в результаті відтворення продуктів інтелектуальної праці, привласнення через виключення породжує обліково-регламентні форми діяльності – визнання приналежності за певними індивідами продуктів інтелектуальної праці, перешкоджання актам безоплатного їх привласнення не суб'єктами тощо.

У володінні (як складової виключення) проявляється воля його суб'єкта на наявність об'єкта, що передбачає його відновлення у результаті підпорядкування діяльності суб'єктів господарювання. Такому відтворенню об'єкта сприяє підкорення діяльності у формах самообмеження (суб'єкти господарювання визнають один у одному взаємність обмежень безоплатного доступу до продукту інтелектуальної праці), регламентованого обмеження (держава встановлює порядок доступу до продукту інтелектуальної праці) та інших.

Динаміку відтворення продукту інтелектуальної праці регулює розпорядження шляхом регламентування відповідної господарської діяльності. У розпорядженні передбачається обґрунтування (виходячи із звичаїв, традицій тощо) послідовності дій із збільшення або зменшення таких обмежень, їх встановлення або відміну відносно частки інтелектуальної праці, визнаної за внеском у оптимальне функціонування системи суспільної праці. Наприклад, введення ліцензованих видів діяльності, дотримання запатентованих технологічних операцій тощо.

Користування сприяє творчому розвитку через дотримання спеціального порядку (з волі володіння і обґрунтування розпорядження) охорони об'єкта виключення. У результаті виконання регламентованої послідовності дій стимулюється розвиток творчої особистості, збагачення її знань, створення нових продуктів інтелектуальної праці тощо. Зазначене сприятиме підвищенню ефективності виробництва наукових ідей, нарощуванню науково-технологічного потенціалу галузей тощо. Отже, привласнення, опосередковане виключенням, є результатом відтворення продукту інтелектуальної праці, визнаної за внеском у оптимальне функціонування системи суспільної праці.

Розглянуті рівні опосередкування привласнення (виробництво, відчуження, виключення) характеризують його відокремлено як процес, умову й результат утворення приналежності у відповідних сферах суспільного виробництва.

Реалізація привласнення у економічних відносинах, що відповідають конкретно-історичним умовам, проявляється, насамперед, через економічні інтереси. Їх суперечлива єдність у суспільному виробництві постає як система економічних інтересів, що має декілька рівнів. Перший з них формується у процесі усвідомлення потреб існування різноманітних індивідів (як суб'єктів господарювання). Сутність цієї складової системи полягає у реально націленому задоволенні біологічних потреб у результатах натуральних форм відтворення, економічних потреб у засобах виробництва, трудових ресурсах,

предметах особистого вжитку та іншому. Така частина інтересів завжди виражає відповідний рівень і динаміку задоволення потреб.

Другий рівень системи економічних інтересів утворюється привласненням на рівнях його опосередкування. Це привласнювальний рівень економічних інтересів. Серед останніх базовими є: трудові (пов'язані з користуванням як вихідним моментом привласнення через виробництво), управлінські (проявляються у розпорядженні на підґрунті привласнення через відчуження), владні (породжують володіння у привласненні, опосередкованому виключенням).

Відмітності привласнювальних інтересів проявляються у відповідних напрямках їх втілення. Наприклад, привласнювальні трудові економічні інтереси реалізуються у процесі праці (фізичної, розумової, творчої тощо); управлінські інтереси – через прийняття й запровадження управлінських рішень; владні інтереси – шляхом застосування влади (економічної).

Різностямованість привласнювальних інтересів невіддільна від їх взаємозумовленості. Наприклад, трудова частина інтересів детермінує владну як її вихідний пункт, як джерело об'єкта привласнення (наприклад, самовлада), яку вони "зміцнюють" через наслідування. Трудові інтереси породжують і постають внутрішнім, змістовним моментом і управлінських інтересів (наприклад, при самоуправлінні). При самореалізації й самовдосконаленні трудові інтереси передбачають відповідний поступ управлінських. Управлінські інтереси підпорядковують трудові через обмеження прояву останніх процесом фізичної, творчої праці тощо. Вплив владних інтересів на трудові підкорює їх як об'єкт владних відносин. Повна реалізація владних інтересів на функціональному рівні передбачає удосконалення процесу санкціонування їх впровадження з боку управлінських інтересів.

Реалізація привласнювальних інтересів передбачає їх взаємну ув'язку відносно розподілу доходу від об'єкта привласнення. Трудовим інтересам відповідає процес вилучення корисних властивостей з об'єкта привласнення. Збільшення трудового доходу націлює відповідні інтереси на постійне вдосконалення здібностей до праці та розширення її інтелектуальних продуктів, використаних у виробництві на перспективу. Розв'язання суперечності відносно розподілу доходу передбачає довгострокове узгодження підтримки трудовими інтересами підпорядкованості й наслідування владних та регламентних правил з боку управлінських.

Владні інтереси держателя "долі речі" реалізують прерогативи присвоєння суб'єктом привласнення об'єкту. Природа владних інтересів передбачає більший ступінь їх реалізації відносно інших інтересів. Суб'єкти останніх змушені підпорядковувати свої інтереси на користь владних, тобто, нести додаткові втрати. Така підпорядкованість передбачає, що ці втрати є мінімальними серед альтернативних варіантів поведінки (опозиційних, опортуністичних тощо). Основа примусу – асиметрія в розподілі ресурсів (обмежень доступу) між носіями привласнювальних інтересів. Довгострокова реалізація владних інтересів передбачає їх узгодження з іншими привласнювальними інтересами в процесі засвоєння й наслідування останніми перших.

Управлінські інтереси відображають переваги суб'єкта привласнення на використання його об'єкту, в організації діяльності (управлінні) з отримання визначеного результату. Ефективність такої діяльності обумовлюється рівнем технологій, спеціалізації, кооперації, кваліфікації робітників. Реалізація управлінських інтересів сприяє збільшенню віддачі від об'єктів привласнення, шляхом приведення техніко-, соціально-економічних відносин у суспільному виробництві до наміченого рівня. Безперервність відновлення

суспільного виробництва передбачає довгострокове узгодження управлінських інтересів через регламентування сфер прояву трудових та сприяння наслідуванню владних.

Як бачимо, трудові, владні й управлінські привласнювальні інтереси передбачають їх довгострокове погодження при реалізації відповідними формами підпорядкування, наслідування, регламентування.

Третій рівень системи економічних інтересів складається з форми прояву привласнення – відносин власності. Відповідно до кожної її форми можна виділити економічні інтереси власників: приватні (виникають на базі приватної власності); колективні (породжуються колективною власністю); державні (основа – державна власність). Різні типи таких інтересів передбачають відмінності в напрямках ефективної реалізації. Наприклад, напрям реалізації інтересів приватного власника – збільшення прибутку від власності (капіталу); інтересів колективних власників – максимізація валового доходу та рівня добробуту певного колективу; інтересів держави – максимізація суспільного добробуту.

Четвертий рівень системи економічних інтересів формують економічні відносини, наприклад, товарні (у конкурентоспроможності, ціноутворенні, формуванні кон'юнктури), планомірні (спрямовані на досягнення скоординованості економічних процесів, стабільності економічного розвитку, ефективності суб'єктів господарювання у стратегічній перспективі та ін.) тощо.

Отже, розвиток продуктивних сил визначає становлення привласнення, що опосередковується виробництвом, відчуженням, виключенням та породжує привласнювальні (трудові, управлінські, владні) економічні інтереси, як особливий рівень їх системи. Привласнювальним інтересам властиві саморегулювання (у формах традицій, зразків, правил) реалізації і потреба в її погодженні через підпорядкування, наслідування, регламентування. Оскільки такі саморегулювання, погодження мають інституціональну природу, остільки для формування ефективного власника доречно розвивати інститути реалізації привласнювальних інтересів.

Література

1. Киндзерский Ю. Институциональные аспекты воспроизводства в контексте структурных трансформаций // Экономика Украины. –2007. –№ 1. –С.4-13.
2. Дементьев В.В. Мотивация собственника и структуры экономической власти // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: економічна. –2007. –№ 31-1(117). –С.15-24.
3. Кваснюк Б. Структурная перестройка экономики и ее ресурсы // Экономика Украины. –2003. –№ 11. – С.19-26.
4. Рибалкін В.О., Лазня І.В. Теорія власності. – К.: Логос, 2000. – 279с.
5. Чичинскас Й. Й. Собственность в системе экономических отношений социализма. – М.: Экономика, 1986 – 76с.
6. Маркс К. Экономические рукописи 1857 – 1859 годов // Соч. – 2-е изд. – Т.46. – Ч.1. – 552с.
7. Коцюбинський В.Й. Привласнення: соціальні аспекти. – К.: Український центр духовної культури, 1999. – 230 с.
8. Основи економічної теорії: політекономічний аспект: Підручник / За ред. Г.Н.Климка. -К.: Вища шк., 1994. – 559 с.
9. Корниенко В. Общественная собственность как структурная форма // Экономика Украины. –1994. –№ 4. – С.37-44.
10. Экономическая теория / Под ред А.И.Добрынина, Л.С.Тарасевича. –С.Пб., 1997. –480 с.
11. Основы экономической теории: политэкономический аспект: Учебник / Отв. ред. Г.Н.Климко. –К.: Знання, 1993. – 646 с.
12. Иноземцев В.Л. Собственность в постиндустриальном обществе и исторической ретроспективе // Вопросы философии. –2000. –№3. –С.3-11.

*Рекомендовано до публікації
д.е.н., проф. Тарасевичем В.М. 05.06.07*

*Надійшла до редакції
07.06.07*